

Gróh Gáspár

Százéves levelek

■ Az idő múlásával a történelem a könyvek lapjaira vonul. Amikor eltűnnek az utolsó hírmondók, amikor már nincsenek közvetlen tanúk, és amikor egyre kevesebben vannak azok is, akik még beszélhetek velük, hallgathatták történeteiket, amikor már jól működő családi legendáriumokban is elhalványul a történelem sújtotta elődök arca, amikor személytelenné válik a múlt, segíthet az irodalom. És segíthetnek az egykori levelezések, amelyekből kiderül: a nagy megemlékezéseket előhívó, szimbolikus jelentésű napok mögött ott voltak a hétköznapok, maga az élet, folyamatosságával, megannyi feladatával, teendőjével, gondjaival és örömeivel. Az utókor a történelmi Magyarország feldarabolását, végzete beteljesedését a trianoni diktátum aláírásához köti: 1920. június 4. a megelőző évek tragédiájának foglalata, miközben tudjuk, hogy Trianonban csak jogilag is érvényessé vált, ami korábban már megvalósult. Bekövetkezett, ami korábban elképzelhetetlen volt, ám 1918 ősze és 1920 nyarának eleje közt valós alap nélkül ugyan, de még lehetett reménykedni, noha a Magyarországtól elszakadt és elszakított területek sorsáról már döntöttek a nagyhatalmak.

Történhetett azonban bármi, jöhetett forradalom és forradalomnak mondott puccs, következhetett ellenforradalom, zárulhattak le új határok, érkezhetek a maradék hazába az impériumváltás menekültjei, a hétköznapokban az embereknek élniük kellett a mohácsi csatavesztéshez hasonló következményekkel járó háborús vereség után is. A történelem más dimenzióban működik, mint a maga törvényeit föl nem adó élet, az emberek nemzeti, történelmi tragédiák közepette is szeretnek, születnek, élnek és halnak. Akármilyen mélyen élnek és szenvednek meg a közösség sorsát, a történelmi tragédiákat és traumákat, mindennapjaikban személyes idejük parancsol.

Erről tanúskodnak azok a levelek, amikre egy sárga borítékban találtam padlásunkon. Még nagyapám válogatta ki őket más, ugyancsak fontosnak tartott levelei közül. Ezeket főként ő írta menyasszonyához, későbbi

nagyanyámhoz, Budapestről Rózsahegyre. Nem szerelmi levelezés ez, még a kor mértéktartása szerint intimitásnak számító mondatok sincsenek benne. Nemcsak nagyapám megfontolt és szemérmes lénye miatt, hanem mert tudható volt: nemcsak ő olvassa majd, amit ír. És nemcsak a családtagokra gondolt...

Gróh Gyula nagyapám ekkor harmincnégy éves, tizennégy éves korától árva, egyetemi éveiben legidősebb bátyja, a nála tizenhét évvel idősebb István segítette (az Iparművészeti Főiskola tanára, majd rektora, tevékeny részese a XIX–XX. század fordulóján annak a leletmentő munkának, amelynek során a magyar műemlékek középkori falfestményeit kutatva azokról – színes fényképezés nem lévén – akvarell másolatokat készítettek; ő többek között Liptó megyében dolgozott sokat). Nagyapám ekkorra már a maga tehetségének és szorgalmának eredményeként az Állatorvosi Főiskola vegytani tanszékének tanára. Választottjával azért kell leveleznie, mert 1919 őszen családjával ő is visszatért az ősi fészeknek számító Rózsahegyre. Ő is ott született, ahol anyja kiterjedt családja, az egyik nagy, köztisztviselőben álló felföldi família élt. Dédapám, a majdani após, rajztanár és festőművész, temesvári eredet, apja, művészi kvalitású műbútorasztalos, valahonnan a Szudéta-vidékről (a *Rumcájsz, a rabló* című cseh mesefilmsorozatból ismeretes, legenda Jičínből, nem messze Königgrätztől) települt oda 1860 után. A család az 1880-as években eredeti nevük, a Feigl kicsit átformált anagrammájaként Fellegire magyarosított. Formaérzékét, rajzkészségét fiai közül kettő biztosan örökölte, így dédapám is, aki Benczúr Gyula tanítványa volt, és bármilyen kitűnő festőművész is lett, a festészetre nem alapíthatott családot. Így rajztanár lett, előbb Rózsahegyren, ahol feleségül vette dédanyámat, az egyik legpatinásabb liptói családból való Luby Emmát. Később Szolnokon tanított, ahol festészete megszabta a korrekta akadémikus vonásaitól, és „nagybányaias” fordulatot vett. Utána Budapestre került, a Mester ut-

cai gimnáziumba. (A tantestületben ott volt a filozófus Szilasi Vilmos és az a *Nyugat* köréhez tartozó irodalmár, aki utóbb Szabó Dezső barátjaként, segítőjeként és szerző-szerkesztő társaként a *Segítség!* című regény szereplői sorában is megörökítettett.) A fennálló bonyolult viszonyok között alapesetben választhatott a román és a magyar állampolgárság között. Csehszlovákiában csak felesége jogán kaphatott volna állampolgárságot, de ő magyar állampolgár akart maradni, elszakított szülőföldjén is. (A magyar állampolgárság nem csak érzelmi okokból volt fontos számukra: dédapám ennek okán kaphatott harmincéves közszolgálatra nyomán elég tisztességes magyar nyugdíjat, amit a gazdasági világválság idején felére csökkentettek, és amit aztán dédanyám özvegyi nyugdíja követett).

1919-ben azonban tisztázatlan jogi helyzetük miatt nem rendelkeztek még olyan okmányokkal, amelyekkel Csehszlovákia területére léphettek volna, pedig haza akartak jutni Rózsahegyre. Fölszálltak tehát lányukkal (rajta kívül négy fiút neveltek föl, egyikük odaveszett a háborúban) az egyik, Pozsonyba tartó hajóra, számtalan papírral, születési anyakönyvi kivonatokkal, munkahelyi igazolásokkal, lakóhelyi bizonylatokkal. A hajóról kiszállva a cseh hivatalnok hosszan olvasgatta a gyűjteményt, majd kijelentette: „Van itt minden, csak útlevél nincs, vagy egy olyan írás, aminek alapján partra szállhatnának.” Dédapám személye kisugárzásáról, szuggesztív tekintetének erejéről a családban sokan megemlékeztek, de ezt a nem lebecsülendő fegyvert csak akkor alkalmazta, ha rákényszerült, mint pozsonyi partraszállásukkor. A hivatalnokot a szemébe mélyedő tekintetével szuggesztálva azt mondta neki: „Azt én nagyon jól tudom. De az okát csak négy szemközt mondhatom el önnek.” Hogy ennek hatására az mire gondolhatott, örök titok marad. Mindenesetre megcsóválva fejét, intett: mehetnek. Ezt követően évekig jogcím nélkül tartózkodtak lakóhelyükön, ahol dédanyám családja már vagy hét évszázada élt. A család ezen ágának elutazásával azonban egy későbbi országhatár választotta el az esküvőre készülők majdani nagyszüleimet. Maradt a levelezés, amely egyoldalúságában is megmutatja, hogy miként próbálták életüket, jövőjüket elrendezni, normális életviszonyokat teremteni – abnormális körülmények között. Aminek közjogi lehetlenségén, akár tetszik, akár nem, csak a békeszerződés aláírása enyhíthetett...

A sárga borítékba került leveleket néhány kivétellel nagyapám írta nagyanyámnak, Rózsahegyre. Az első 1919. december 31-ei, az utolsó 1920. június 2-áról való. Kezdő,

szilveszteri összefoglalójában nagyapám 1919 őszéről azt írja, hogy nem tudott Liptóba menni, mert „1. A csehek részéről határozat van, 2. a lakásalkalmat nem akartam elszalasztani”. A lakáskérdés szinte minden levélben visszatér, nagyapám minden követ megmozgat, hogy legyen jó Budapestben lakásuk. Menekültek, vagonlakók kora ez, amikor még egy lakásbérletre is bírósági engedély vagy határozat kellett, ha egyáltalán akadt valahol üres lakás. Nagyapám minden lakásszerző igyekezete hiábavaló volt, nemcsak 1919 őszén, hanem 1920 első felében is. Az időként felcsillanó remények rendre szertefoszlottak. Az általános helyzet sem volt jobb. A beszámoló szerint a „drágaság nem nagyon lassan, de annál biztosabban emelkedik. A lisztadagot a felére redukálták, s még így is sokan vannak, akik ezt se tudják kiváltani, mert nincs liszt. Az állami tisztviselők olcsóbb élelmiszert kapnak a beszerzési csoportokban külön jegyre. Sajnos Lojzi bácsi [a leendő após] nem kapott még ilyen jegyet, mert a gimnasiunak nem volt elég blankettája, emiatt némely élelmiszerekről lemaradtunk, pedig idejében eljártam az igazgatónál. Ha hazamegyek, megszerzem a jegyet, s halmozok, amit csak lehet. Jó lesz készleteket gyűjteni, gyanítom, hogy tavaszra újra ínséges idő lesz.” Úgy látszik voltak időszakok, amikor már nemcsak a liszt, hanem a lisztjegy is elfogyott.

A következő, 1920. január közepén küldött levél szerint „a közállapotoktól eltekintve, az egész család jól van”, tekintve hogy a levélíró időközben kihevert egy tüdőgyulladást, ami inkább spanyolnátha lehetett, de csak szerencsés gyógyulásáról írt, betegségéről nem, mert nem akarta megrémíteni majdani családtagjait.

Ezeket a leveleket egy tizennyolcadik évét elhagyó, fiatal lánynak a vőlegénye, egy majd kétszer annyi évet megélt fiatal tudós írja. Már egyetemi tanár, túl az egzisztenciaépítés legnehezebb szakaszán és az első ifjúságon, de még éppen idejében a családalapításhoz. A maga erejéből, a kispolgári lét alsó szintjéről küzdötte fel magát (ahogyan testvérei is, mindannyian egyetemet végeztek, kettejük közül, a legidősebből és a legfiatalabból egyetemi vagy főiskolai tanár lett, a középső országgyűlési képviselő, aki Esztergomban a hercegprímások jogi és pénzügyi bizalmasa, majd a Mindszenty-per oldalvizén börtönbe került, jogfosztottá vált). A tudomány embere, de mégis tele szerelemmel, reménységgel, aggodalommal, gonddal. Jövendőbelijétől nemcsak a jogilag még lezáratlan jövőjű, státusú határ választja el, egybekelésük legfőbb akadálya, hogy házasságuk után nem lenne hova hazamenniük. Nagyapámnak nincs saját lakása, korábban részben bátyjánál, majd menyasszonya családjának

távoztával az ő megürült lakásukban élt, sok más családtaggal együtt.

A megbélyegzett, blokád sújtotta, nyomorgó országban élő szeretteiknek a csehszlovák állam fennhatósága alá került, de viszonylagos nyugalomban élő liptói rokonok ismerősök ismerősei révén próbáltak megbízható csempészútvonalat találni. Nagypám (ahogy később nagyanyám) Esztergomban élő sógornőjének 1920. április 14-ei levelében elpanaszolja, hogy pár hónapos elsőszülöttjének heteken át nem tudott napi félliter tejet szerezni. A város piacát korábban a Duna túlszéli élő parasztlakók látták el élelmiszerekkel, de a helyzet rendezetlensége miatt a Mária Valéria hidat a cseh hatóságok zárva tartják, így a párkányiak nem tudnak átjárni. A csempészforgalom ugyan sikeresen működik, ez mindkét állam érdeke – de a tej nem csempészárú. Az emberek átjárnak a határon, e most idézett levelet is a túlszéli adja postára egy odaválói cseléd lány. „Csempészekkel jönnek, mennek. Bözsi [ő lesz majd a nagymamám] írt valamit Gyulusnak [majdani nagypámomnak], hogy érkezik tutajon valami számunkra, de cenzúrázták, hogy mi. Mi itt azt gondoljuk, hogy cukor. Még eddig nem érkezett meg” – áll a levélben. Különös a cenzorlogika: a csempészség ténye nem zavarja, de a tárgyat átfesti a felbontott és továbbengedett levélben. Ezen a helyzeten csak a jogi rendezés segíthet: a békediktátum aláírása. Bármennyire kétségbeejtő volt, amire várakoztak, de nagyjából tudták, hogy másként nem rendeződhetnek a közállapotok. A sógornő ezt a várakozást így fogalmazta meg: „Itt úgy hírlik, hogy a jövő hónapban megnyitják a hidat, ha így lenne, könnyebben ellátogathatnánk hozzátok egy kis időre.” A levélben ott van egy keserű jókívánság: „Bözsinek pedig azt kívánom, jusson ő is mielőbb arra a sorsra, hogy olyan sok gondja legyen, mint most nekem” – azaz a házasságkötés után mihamarabb ő is egy kisgyermekkel bajlódjon.

Az általános elszegényedés közepette nagypám anyagilag nem áll rosszul. Fizetése nem ér ugyan sokat, de olyan cégeknek dolgozik, amelyek szakértői munkáját rendszeresen megfizetik. Sok mindent nem vásárolhat a pénzén, és annyija nincs, amivel lakásgondját megoldhatná. Így (nem túl kiterjedt) kapcsolatrendszerét próbálja mozgósítani, és ügyvéd barátja is buzgón segíti – hiába.

A levelekben az érzelmek azzal a visszafogottsággal mutatkoznak meg, amelynek számolnia kell illetéktelen olvasókkal is. A hangnem kedveskedő, a jegyesek jelentős korkülönbsége okán a vőlegény játékos évődéssel olykor „gyermekem”-nek és „kicsi lányom”-nak szólítja menyasszonyát, és tárcájában őrzi az első, lepréselt liptói hóvirágot, amit tőle kapott. Akármilyen szemérmes

is a levelek hangneme, és bármi is a tartalmuk, azok mégsem a cenzorok kezébe valók: nem volt szisztematikus a levélcenzúra működése. Amit a csehszlovák hatóság nem bontott fel, azt a magyarok találták gyanúsak: „a komáromi úton jött leveled a censura felbontotta (nem is csoda, hisz cseh bélyeg volt rajta, s hátul a feladó neve – Arnoldé [a menyasszony egyik nagybátyja] – csehül volt írva). Ne használd tehát ezt az utat a levélíráshoz” – így nagypám. Vagyis a cseh feladóval küldött levéllel a csehszlovák hatóságot ki lehetett játszani, de a magyarokat éppen ez tette kíváncsivá. Ausztria felé azonban szabad a postaforgalom. Kézenfekvő a megoldás: a levelek dupla borítékban Bécsbe mennek, ahol a nagypám szívbeli jó barátja, kutatótársa, a később Nobel-díjat kiérdemelt tudós, Hevesy György dolgozik. (Röviddel korábban az Állatorvosi Főiskolán, a világon elsőként, a radioaktív indikáció módszerével vizsgálták az ólom öndiffúzióját a radioaktív indikáció módszerével. A kísérleteknek helyet adó teremben állítólag ma is kimutathatók a sugárzásnyomok.) Hevesy a leveleket aztán továbbküldi Budapestre és Rózsahegyre: a család mindkét ágát közelről ismeri, mert a háborús években Besztercebányán dolgozott egy hadi üzemnek minősült vállalatnál, ahonnan egy kis otthonias levegőt szívni ugrott át Rózsahegyre, ahol nagypám bátyja élt. Gróh Géza a Kassa–Oderbergi Vasút főmérnöke volt, dédanyám hűgát vette feleségül. Háború ide vagy oda, a Monarchia családias légkörében természetes volt a rokonok barátainak és azok rokonainak és barátainak összetartása, a maguk köreiből fogadása. Természetes volt az is, hogy a rózsahegyi gimnázium korábbi rajztanára szívélyes kapcsolatban álljon egykori kollégájával, Andrej Hlinkával, az iskolai hitoktatás felelősével, akinek portréját is megfestette, és akivel ebben a tágas, patriarchális közegben Hevesy is találkozott: a majdani Nobel-díjas egy kimagasló nemzeti vezetővel. Hogy Hlinka személyisége nagy hatást gyakorolt Hevesyre, az egy jóval későbbi, de az idézett levelekkel egy borítékban őrzött levélből derül ki. „Nagy érdeklődéssel hallom, hogy Jancsi [később ő lesz az apám] nyelvtudósna készül” – írja arra a hírre, hogy barátja kisebbik fia szlovákul tanul. Aztán így folytatja: „Megboldogult Hlinka örömeiben megfordul sírjában annak hallatán, hogy egy lelkes magyar ifjú oly nagy buzgalommal tanulmányozza az ő nyelvét.”

Az 1941. február 2-ai levélben arról is szó esik, hogy egy pozsonyi ismerős szerint ott elég jó világ van. Ez, gondolom, az ellátásra vonatkozik. Hevesy ekkor Koppenhágában él és kutat, és arról is ír, hogy a ciklotronnal végzett kutatásait a nehévíz hiánya akadályozza. Dánia

ekkor már jó fél éve német megszállás alatt áll, de ez a jelek szerint önmagában nem akadályozza a zsidó származású Hevesy munkáját, aki az izotópös nyomjelzéssel kapcsolatos kutatásaihoz már évek óta nehézvizet használt. Vélhetően annak a norvég üzemnek a termékét, amelyet norvég ellenállók 1943-ban robbantottak fel egy majdan nagysikerű játékfilm alapjául szolgáló vakmerő akció keretében, amelynek lehet, hogy döntő szerepe volt abban, hogy nem a németek készítették el az első atombombát. A gyárat korábban érő bombatámadások okán azonban a tudományos célokat szolgáló koppenhágai kutatások e fontos anyagát nélkülözni kellett a tudósoknak. Hogy ilyen körülmények közt az 1938-ban elhunyt Hlinkára gondol Hevesy, többre utal, mint egy valahai futó találkozásra. Közeli kapcsolatra ugyan nem, de arra igen, hogy Hlinka karizmatikus személyisége maradandó élménye lehetett.

Mindez azonban 1920-ban csak az ismeretlen jövő. Az első nagy világégés végén még senki sem gondol a következő elejére – csak azt szeretné, hogy a háborús állapotokat élhetőbb világ kövesse. Ezt akár egy levelezés segítése is szolgálhatja. Amikor Hevesy továbbutazott Bécsből Németországba, megszervezte, hogy a továbbiakban szállodája portása gondoskodjon a levelekről.

Amelyek elég egyhangúak. Lakás nincs, az ezzel kapcsolatos kereseteket a bíróság rendre elutasítja. A házasság tárgyi feltételei nem nagyon akarnak megszületni. „Gondold csak meg, hogy berendezkedésünk dolgában alig vagyunk előbbre, mint tavaly ilyenkor. Sőt, hátrébb vagyunk, mert akkor lett volna lakásunk, és ma nincs... Számold csak össze, hogy mink nincsen még. Hisz semmink sincs, kezdve a paplanlepedőtől a kávésbögréig, az előszobafogastól a személtápig” – írja az okkal aggodalmaskodó vőlegény március végén.

Az esküvő tehát halasztódik. Nagypám ironikus-utópisztikus módon egyik levelét 1958-ból keltezi, „Kedves Öreg Menyasszonyom” megszólítással. Ebben azzal mentegeti magát a ritkuló levélírás miatt, hogy gyöngülő szemével már sem írni, sem olvasni nem tud rendesen. Szerencsére azért van a rokonságban olyan gyerek, aki időnként fölolvass neki. Beszámol arról is, hogy a lakás-szerzésen fáradozó ügyvéd barátja nyolcvanegy évesen meghalt. „Halála napján magához hívatta fiát – ki már régen átvette ügyvédi irodáját –, azt mondta neki: János fiam, azt az egyet kötöm legjobban a lelkedre, hogy szerezz lakást a Gróh barátomnak, meg az ő kis menyasszonyának. Eztán megcsókolta övéit és meghótt.” (Az említett gyerek a levél tényleges születésekor két-három éves lehetett.) A keserű vízióban az elagott vőlegény örökös

jegyeseinek beszámol arról, hogy a velük egyidős házaspárok unokái már rég egyetemre járnak.

A levelek kedveskedő, a szikár tudományosságtól idegen, lírai hangját vagy tárgyyszerű beszámolóját olykor megszakítja a tehetetlenséggel és a melankóliával küzdő önanalízis. Nagypám némileg váratlanul egy alkalommal a bölcseletben keres vigaszt. „Míg Janus istennek csak az arca volt kettős, addig nekem a testem és lelkem is kettős” – kezdi, és elmondja: menyasszonyának a szeb-bik, az igazi énjével íratna levelet, de ehhez vissza kellene jutnia önmagához, mert a másik lényében „harag és gyűlölség lakik mindennel szemben, ami minket elválaszt” – írja. (Vagyis nemcsak az exlex állapot miatt nehezen átléphető határ, hanem a részleges blokádnak sújtotta maradék Magyarország megannyi nyomorúságára is utal.) Úgy gondolja, hogy bármennyire is méltatlannak tartja a „harag és gyűlölség” érzését, és bármennyire nem akarja átengedni magát ennek, néha mégis így kell éreznie: „azelőtt nem volt rá szükség, most azonban kell ez is”. A boldogsághoz azonban túl kell lépni ezeken a hangulatokon, amihez reményt a közeledő találkozás gondolata ad: „majd ha egyszer eljön az esküvőnk napja, akkor majd Te fogod lenyiszálni rólam a másik testet-lelket, és azt majd együtt elpusztítjuk, máglyára tesszük”. És sajnálja, hogy „az én jobbik lelkem fáradt, csüggedt. Beismerem, hogy én sokszor nem is gondolok Reád, mert odaát kell laknom abban a másik, gonosz lélekben. Mindig oda kergetnek, pedig de nem szeretek ott lenni.” Ezért kéri: „mutasd meg, hogy hol van ott [menyasszonya leányszívében] a szeretetnek, a gyengédségnek, a jóságnak, a ragaszkodásnak a helye. Eressz be oda, mert nekem erre nagy szükségem van. És ne engedd, hogy Néked is kettős lelked legyen” – mondja, és így folytatja: „bízál és bíztass engem is, hogy majd csak vége szakad ennek az áldatlan állapotnak. Akkor, úgy-e, majd milyen jó lesz.”

Ez szép. Nem tudom így történt-e, s ha igen, meddig tartott ez a kegyelmi állapot. Nagyszüleim házassága egy évszázad távolságából rendben lévőnek, ha úgy tetszik, boldognak tűnik. Két fiuk alapjában harmonikus személyisége, gyerekkori emlékeik erre utalnak – még akkor is, ha érzelmi világuk központjában nem a szülőkhöz kötődés állt. Mindkettejükből szeretetteljes felnőtt lett, akik egy életen át kitartottak házasságukban, ami az ő korukban már korántsem volt magától értetődő. Nagypám élete középpontjában persze nem a szerelem, hanem a szakmája, munkája, a tudomány állt, amelyben nagyjából mindent elért, amit elérhetett (ha élete végén meg is fosztották munkájától, akadémikusi címétől). A család, a kor szokásaihoz illően, nagypám számára volt fonto-

sabb. Mögötte is ott volt egy biztos, szép, meghitt családi körben töltött gyermekkor, amiről olykor nekünk, unokáinak is mesélt. A II. világháború után, különösen az 50-es években, megözvegyülve, szegénységben élve, sohasem siratta valahai jólétét, pedig korábban a közép- és nagypolgári lét határán éltek. Ilyesmit apám sem emlegett, pedig azon kevesek közé tartoztak, akiknek a 40-es években autójuk volt. (Az Opel után a hadsereg vette igénybe, és az autó Budapest ostromakor hősi halált halt. Nagybátyám erősebben kötődött hozzá, megkereste a roncsot, és emlékként leszerelte az egyik lámpáját.)

A menyasszony levelei nem maradtak meg – de talán jobb így, amúgy is ő lehetett a rosszabb levélíró, mert vőlegénye olykor szóvá teszi, hogy nem kap tőle leveleket. (Aminek oka amúgy a posta is lehetett: van bizonyíték több küldemény eltűntére.) Nem gondolom, hogy amit írt, túláradó érzelmekről tanúskodott volna. A bakfiskorból alig kinőtt lány tanítóképzőt végzett, ügyesen rajzolt, zongorázott. Ezzel kapcsolatban vőlegénye hangot adott annak a véleményének, hogy tanuljon „inkább kevesebb darabot, hanem [azokat] tökéletesen. (Ismered e régi elvem)”.

Boldog lánykorában a szerelemről nem sok fogalma lehetett nagyanyámnak. A fiatalokat alighanem a rózsahegy-i családi szövevény boronálta össze. (Édesanyja húgát vőlegénye bátyja vette el, vagyis anyja sógora lett a férje. Hogy ez a különös kapcsolat a rokonsági fokok terén milyen különös kombinációkhoz vezethetett, azon bizonyára jól szórakoztak.) Ő meg tudta, hogy a lányok előbb-utóbb, de jobb, ha előbb, férjhez mennek. Így aztán menyasszony lett, akinek a levelek születése idején a várakozás volt a dolga.

A házasság megkötésének akadályai közt ott volt a két ország, Csehszlovákia és Magyarország rendezetlen viszonya. Tetszik, nem tetszik, ezt Trianon háritotta el. A menyasszony szülei nem utazhattak Budapestre, rendezetlen állampolgárságuk okán nem kaphattak útlevelet. Temesvári születésű dédapám román vagy magyar állampolgár lehetett, felesége jogán talán csehszlovák is, de mindennek még tisztázatlanok voltak a jogi feltételei, és a hivatalos ügyintézéshez töménytelen idő kellett volna. És azzal is számolni kellett, hogy magyar állampolgárságáról lemondva eleshet tanári szolgálatával kiérdemelt nyugdíjától – aminek ügyét egyébként majdani veje intézte. Magyarországról való távozása után hivatalosan továbbra is a Mester utcai gimnázium tanára volt, és formálisan csak azért nem tanított, mert (amúgy nem létező) betegségei akadályozták meg ebben – az ezzel kapcsolatos orvosi bizonyítványt nagyapám többször

is sürgette. Alighanem eredménnyel, mert a tanári jogviszony megmaradt. Sőt, a korábban emlegetett 1919. szilveszteri levelében nagyapám arról értesíti, hogy 1919. [az utolsó számok kétszer aláhúzva!] január 1-jétől a VI. rangosztályba lépett. (Vagyis az apparátus tette a dolgát – dacára a hivatali ügymenet minden akadályának, háborús összeomlásnak, forradalmaknak és ellenforradalomnak, országvesztésnek és román megszállásnak.)

Dédapám még töprengett, hogy a zavaros időkben miként döntsön, egyáltalán hol éljen, miféle megélhetése lesz majd Rózsahegyén. Ezért 1920 első feléig még megtartotta Ipar utcai lakását, de aztán lemondott róla – lánya és veje javára. Így jutott lakáshoz az ifjú pár, és végül egybekelhetek – Liptószentmárián. Ehhez nagyapámat a Liptó megyei Olaszi lakosának kellett feltüntetni. Liptószentmária papja azonban személyes ismerős volt, túl azon is, hogy a liptói világban mindenki ismert mindenkit. A templom belsejét 1910-től dédapám falfestményei díszítették. Megfestésük nem volt egyszerű feladat, mert az Árpád-kori templomocskában (*Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képből* című sorozatban Mednyánszky ábrázolásában látható) megmaradt néhány középkori freskótöredék, amiket 1906-ban nagy valószínűséggel éppen az akkor még nem rokon Gróh István fedezhetett fel, mert sok környékbeli műemléket tanulmányozott. A Műemlékek Országos Bizottsága tiltakozott a megmaradt részek esetleges elpusztítása ellen. A helyesírásából gyaníthatóan szlovák anyanyelvű plébános az átiratról megjegyzi: „eből kiveszem, hogy szeretnek parancsolgatni, de valamivel hozzájárulni eszük ágában sincs”. A hatóság azonban megengedhetőnek tartja a maradványok megfelelő színben történő lemeszelését, amivel a plébános nem elégedett: mert „ennek folytán csúfúl fog kinézni” az új falfestmény. Az ügy elintézését dédapámtól remélte a plébános, aki azzal biztatta hathatós közbenjárásra, hogy ez az ő, tehát a művész érdeke, hogy „művészi kivitele tündököljen és századokra szóló emlék dicsőítse hírnevét”.

Dédapám amúgy szerette volna, ha részletek láthatók maradnak, de a hívek is tiltakoztak, mégsem lenne illő, ha az adományaikból finanszírozott új templomfestést elcsúfítaná néhány kopottas folt. Hogy aztán milyen megoldás született, nem tudom. A 70-es években a Vágon épült vízi erőmű, illetve duzzasztómű miatt a templomot húsz méter víz fedi. De 1920-ban az esküvőt a jogi akadályok ellenére meg lehetett tartani. Igaz, a kor szokásaival ellentétesen csak szűk családi körben, gondolom, ötvenen talán így is lehettek. A külsőségek is visszafogottak voltak. A levelekben az áll, hogy a menyasszony óhaja,

hogy menyasszonyi ruhában esküdjön. Hogy erről külön írni kellett, azt a házasságkötésnek nem egészen jogszerű háttere indokolhatja, ami miatt minden feltűnéstől óvakodni kellett. A megfelelő öltözet kiválasztása a vőlegénynek is gondot okozott. Nem azért, mert annyira követni akarta volna a divatot, hanem mert nem volt tisztában a majdani körülményekkel. Azt azért tudta, hogy az adott helyzetben „a legszigorúbb spanyol etikett nem egészen mérvadó, különösen, ha nem lesz sok idegen-vendég. Ez oknál fogva a cylindert mellőzhetőnek vélem... (Ha kell, azonban szerzek.) Azt hiszem még, hogy a frakk is elengedhető – bár kívánatra vihetek, van jó frakkom – és Fer. Józseffel (mely nekem sympatikusabb) helyettesíthető. Egy más szempont: a kíséretnek nem kell hozzánk alkalmazkodni. (A spanyol szabályoktól eltérően). Józsi pl. [nagyapám egyik bátyja] – erről már beszéltünk – fekete zsakettet vagy fekete kabátot vesz, csíkos nadrággal.”

A rendezvény visszafogottságát a külső körülmények indokolták, noha az ifjú pár mindkét felének családja Rózsahegy és Liptó elsőbb köreiből tartozott, kiterjedt és tekintélyes baráti körrel, rokonsággal rendelkezett. Egy ilyen esküvő máskor a fél Liptó megyét (vagy akár a fél Felvidéket) megmozgató esemény lett volna. 1920 júniusában ez azonban elképzelhetetlen volt. Gondolom, nem a nemzeti gyász miatt, hanem azért, mert az adott pillanatban ez már a gyülekezési törvények, így a berendezkedő csehszlovák hatóságok tilalmába ütközött volna. Az utolsó levél 1920. június 1-jei dátummal született, utolsó volt abban az értelemben is, hogy nagyapám leszögezte: vőlegényként nem ír többé menyasszonyának, a következő leveleket már a felesége kapja tőle. Addigra eldőlt: a menyasszony családja Rózsahegyén marad, budapesti lakásukban megkezdheti életét az ifjú pár. Ehhez azonban, bármilyen kellemetlen is volt, el kellett távolítani onnan a rokonságot. „Horváth Jenőnek [a jeles történésznek, akinek Nagyváradról kellett menekülnie, a román megszállás nyomán, mint jogakadémiai tanárnak, és aki felesége révén tartozott a rokonságba] határozott formában megmondtam, hogy a vendégszeretet csak addig tart, míg haza jövünk. Én 15 éves korom óta hányódom a világban tisztességes lakás nélkül; ez alatt az idő alatt belefáradtam abba, hogy mindig máshoz alkalmazkodjak. De attól is irtózom, hogy valaki, bárki is, nálunk lakjék. Határozott vágyam, hogy e lakás minden része fölött csakis *mi ketten* rendelkezünk” – szögezte le nagyapám.

Rózsahegyre utazását két héttel későbbre, azaz június közepére, tehát a békediktátum aláírása utánra tervezte – nyilvánvalóan azt gondolva, hogy akkor már rendben zajlik majd az utasforgalom. Aztán az eskü-

vő a maga visszafogott formájában rendben lezajlott, a fennmaradt fényképen csak a család önmagát feketítő báránya, a menyasszony öccse, nekem Pista bátyám, krakélerkedett. (Ő volt családunkban az egyetlen kommunista és az egyetlen, aki a kommunizmus bukása után szobrot kapott. A csehszlovákiai magyarok szervezetének, a Csemadoknak egyik alapítója, titkára volt, a komáromi magyar színház alapító igazgatója és rendezője – ezért érte ez a megtiszteltetés.) A szűkebb családról készült csoportképen hagyján, hogy nem csupán az alkalomhoz minimálisan elvárható, de hétköznapiak is laza öltözetben, égő cigarettával a szájában áll, ami nemcsak a spanyol etikettel, az elemi jó modorral is ellenkezett. A többieknek megvolt a véleménye, de így sem haragudtak rá. A család attól család, hogy tagjai szeretik egymást.

Hogy mit jelentett hát Trianon? Azt, hogy párhuzamosan a család gondjaival, Magyarország jogi helyzete is rendeződött. Lett útlevel, lett lakás, lett esküvő. Egy év múlva megszületett nagybátyám, újabb másfél évvel később apám, aztán történt egy és más, eltelt még egy harmadnyi évszázad, és megszülettek a trianoni házások unokái. Közöttük én is.